

ГІБРИДИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

HYBRIDIZATION OF POLITICAL REGIMES AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF THE POLITICAL SYSTEM

Железков А.І.,

*аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена аналізу гібридизації політичної системи, її впливу на суспільство та державу. Створені гібридні режими є глобальним фактором і проблематика їх встановлення та довгострокове функціонування в багатьох державах привертає увагу науковців як в XX ст., так і тепер. Встановлено, що процес гібридизації відбувається поступово та змушує мутувати органи влади та ключові аспекти соціально-політичного життя. Серед основних чинників гібридизації визначають як радикальні методи заколотів та воєнних переворотів, так і введення в оману народу на початковому етапі політичною привабливістю дій влади, що закінчується маніпуляціями та порушенням демократичних принципів реалізації влади. Гібридизація політичного режиму пов'язана з фактичним частковим позбавленням прав та свобод, зі збереженням їх де-юре, та руйнуванням основних елементів «гарантійного щита»: виборів, незалежних ЗМІ, участі громадських організацій в наглядових радах, врахування їх інтересів, а також рівня децентралізації і місцевого самоврядування. Висвітлюються різні моделі гібридного транзиту: від штучної демократизації до узурпації влади під виглядом демократичних цінностей. Від поодиноких прикладів «гібридизація» та «гібридний політичний режим» стають масовим геополітичним явищем і кризою у регіональних міждержавних відносинах. У роботі проаналізовано поняття «залізного закону олігархії» Р. Міхельса. Гібридизація виявляється як у зовнішніх ознаках (частковій конкуренції, формальних виборах), так і у внутрішньому контролі над політичними процесами, залежності органів влади від впливових економічних акторів. Проблематика є актуальною через зовнішні фактори зростання кризового становища в багатьох регіонах світу і внутрішні чинники – прагнення еліт здійснити свої амбіції, завдавши шкоди суспільству та державі загалом.

Ключові слова: гібридизація, гібридний режим, політична система, держава, еліта.

The article is devoted to the analysis of the hybridization of the political system, its impact on society and the state. The created hybrid regimes are a global factor and the problems of their establishment and long-term functioning in many states attract the attention of scientists both in the 20th century and now. It has been established that the process of hybridization occurs gradually and forces the bodies of power and key aspects of socio-political life to mutate. Among the main factors of hybridization are both radical methods of rebellions and military coups, and misleading the people at the initial stage by the political attractiveness of the actions of the authorities, which ends with manipulations and violation of the democratic principles of the exercise of power. The hybridization of the political regime is associated with the actual partial deprivation of rights and freedoms, with the preservation of their de jure, and the destruction of the main elements of the "guarantee shield": elections, independent media, participation of public organizations in supervisory boards, taking into account their interests, as well as the level of decentralization and local self-government. Various models of hybrid transit are highlighted: from artificial democratization to the usurpation of power under the guise of democratic values. From isolated examples, "hybridization" and "hybrid political regime" are becoming a mass geopolitical phenomenon and a crisis in regional interstate relations. The paper analyzes the concept of R. Michels's "iron law of oligarchy". Hybridization is manifested both in external signs (partial competition, formal elections) and in internal control over political processes, the dependence of government bodies on influential economic actors. The issue is relevant due to external factors of the growing crisis situation in many regions of the world and internal factors – the desire of elites to realize their ambitions, causing harm to society and the state as a whole.

Key words: hybridization, hybrid regime, political system, state, elite.

Постановка проблеми. В сучасному світі після «третьої хвилі демократизації» значно зросло число демократичних держав, які продовжують розвиватись, разом із тим зросла кількість гібридних режимів. Фактор поширення останніх є результатом неякісних методів політичного управління в деяких країнах під час демократичного транзиту, що включає низку факторів: фундаментальну відмову від усталених правил та зміну на нові, переоцінку цінностей та ідей, зміна відносин органами влади та владою і суспільством. Гібридний режим стає важливою площиною нової системи управління та здійснення влади, що має

свої особливості. Саме тут зіштовхуються основні ризики створення невизначених ситуацій, гальмування розвитку та реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці С. Наумкіна [3], Ю. Дзюбенко [1], Т. Попович, В. Лемак [4], А. Ремізов [5], К. Сарбаш [6], Р. Кисленко [2] в своїх наукових працях приділяли увагу аналізу особливостей створення гібридного режиму, причин гібридизації та аналізували стан політичної системи під час транзиту.

Серед зарубіжних дослідників означені проблеми розглядали у своїх фундаментальних пра-

цях Р. Міхельс [7], Г. О'Доннел, Ф. Шміттер [8], які в історичному та політичному аспекті висвітлювали проблематику кризи демократичного ладу, складності функціонування держави в умовах посилення політичної конкуренції, надлишкової бюрократії та відносини між владою і суспільством в умовах гібридизації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Висвітлення чинників стимулювання гібридизації політичного режиму; система відносин між групами еліт та вплив на державні органи, практичний аспект гібридизації та пов'язаних з нею факторів в різних регіонах світу, враховуючи історичні, економічні, соціально-релігійні та політичні аспекти розвитку.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз феномену гібридизації в процесі демократичного транзиту, сутності гібридних режимів та їх походження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запустити процес демократичного транзиту можуть різні чинники – серед розповсюджених є «реформи зверху», «революції» або компроміс між опозицією та владою, суспільством та державою тощо. На чистоту транзиту може вплинути багато чинників: рівень впливу політичних партій, наявність впливових суб'єктів політики, що користуються безумовним авторитетом, рівень політичної культури та політичної свідомості, ступінь втілення на практиці правових принципів та основ функціонування політичної системи. Слушним в даному випадку буде розгляд особливостей демократичного транзиту в Чилі. Протягом 1984–1989 рр. опозиційні партії в Чилі домоглися відміни закону про заборону діяльності політичних партій. Через економічну кризу і фактичне перетворення Чилі на одну із самих бідних країн регіону і розуміння що у сусідніх державах (як і у всьому світі), авторитарні режими капітулюють для запобігання ще більших наслідків Аугусто Пиночет провів переговори з опозицією, в ході яких дійшли до домовленості про початок демократизації в країні, проведення незалежних виборів, але при цьому новий уряд мав би розділити частину влади з воєнними, які мали значний вплив через раду безпеки і міністерство внутрішніх справ, зберігання автономних функцій армії і незалежна від політичних лідерів у виробленні військової стратегії [4].

Досить часто можна зустріти випадки штучного демократичного транзиту – який насправді не є ним. В таких випадках загострюється ієрархізація в організації суб'єктів політики – наприклад, в політичних партіях які можуть бути лідерського типу, засновані на сталому іміджі, невеликою є кількість людей, які приймають реальні рішення та втілюють їх у життя. Також характерною є конкуренція не скільки між суб'єктами політики,

скільки між тими, хто представляє їх інтереси або підтримує їх (фінансово-промислова еліта, великий бізнес), втручання економічних еліт в регулювання відносин між основними суб'єктами: державними органами, партіями та суспільством, що в решті решт призводить до олігархічного характеру політичної системи та перерозподілу сфер впливу. Тобто боротьба йде за вплив в суспільстві, не стільки через офіційну владу, скільки за дієву неофіційну владу, яка може за допомогою важелів «втручання» стає більш ефективною та всеосяжною, вільною від контролю у виборі методів.

Через те у великих політичних організаціях, які перебувають у протистоянні неможлива демократія, навіть якщо вони позиціонують себе як соціалістичні партії чи рухи, за своєю суттю такими вони є лише гіпотетично, реальних прикладів історія не знає. Через глобальний характер і різноманітність стратегічних напрямків організацій фізично неможливо задовольнити потреби кожного (чим більша організація, тим більша й ієрархія). А самі члени цих організацій і партій приходячи до влади, отримуючи повноваження змінюють свій соціальний статус, стають членами правлячої еліти і відтепер захищають її інтереси і власне привілейоване становище. Партійна еліта має переваги перед рядовими членами, має більший доступ до інформації, можливість тиску на маси. Під час функціонування і особливо перебування при владі апарат партії дистанціюється від рядових членів тому у всіх партіях незалежно від їх типу сприятлива демократична атмосфера змінюється олігархізацією. Це закономірність розвитку політичної організації, «залізний закон олігархії» Р. Міхельса. Навіть в демократичних режимах причинами становлення олігархії є бюрократія, яка зростає і за своїм принципом призводить до влади декількох лідерів, а ті в свою чергу сприяють певному колу осіб, які розділяють їх позицію. Все залежить від міри контролю над суспільством: чим більше – тим могутніше олігархічні кола себе почувають. Так формується самовідтворююча олігархія [7].

Навіть до тепер більшість держав, що здійснили транзит або перебувають в процесі оновлення мають подібні риси, особливо в тих випадках, коли з історичних причин влада належала традиціоналістам, консервативному прошарку. Наприклад, серед латиноамериканського регіону в більш демократичних країнах (Мексика, Еквадор) через великий дефіцит бюджету і девальвації національної валюти неможливо було забезпечити гідний матеріальний рівень життя населення. Наприкінці ХХ ст. більша частина земельних угідь (75%) Перу, Аргентини, Болівії і Колумбії знаходилося в руках великих землевласників. Сполучені штати Америки намагалися вплинути на процес економічного розвитку країн регіону,

але опір Креольської еліти землевласників і воєнних дозволив провести лише косметичні перетворення, при цьому основні ланки суспільного ладу залишалися незмінними.

Гібридизація політичного режиму окрім характеру відносин влади та суспільства впливає ще й на саму державу та пов'язана нерідко з характером існування влади в тому чи іншому вигляді (влада воєнних, бюрократії або аристократії – тобто виду еліти та поведінки політичних акторів з огляду на їх минуле). Саме процеси боротьби різних групових інтересів можуть призвести до наслідків в державі, що пов'язані з трансформацією форми держави, адже вони спрямовані на здійснювання влади, управлінських рішень, законотворчих процесів, виконавчих проваджень за власними стратегіями та інтересами (відповідно до політичних ідей, в яких вони зростали). При радикальних змінах, заколотах, захопленні влади та воєнних переворотів суб'єкти вдаються до політичного лицемірства називаючи республікою те, що нею вже не є, і хоча формально існує республіка, проте вона може перетворитися в суперпрезидентський її варіант, або навіть монархічну форму правління. Досить цікава ситуація сталася в Ірані, а саме: революція 1979 р. після якої була повалена монархія шахської династії Пехлеві та встановлена перша «Ісламська республіка» так званої справедливої соціальної держави, але по факту форма держави перетворилася на теократичну монархією на чолі з довічним аятолою Хомейні верховним лідером Ірану (цей титул використовувався принаймні перші 10 років). Але в цілому картина є звичайною для Близького Сходу, під тиском історичних та культурно-релігійних причин для держав регіону притаманні обмежений спектр переходів від теократичних монархій до світських держав з суттєвим втручанням релігійних організацій в життя суспільства та, як правило, тісні зв'язки їх з правлячою політичною елітою цих країн [5].

Загалом треба зазначити що політичний режим розуміється як комплекс методів та процедур в ієрархічній моделі функціонування політичних організацій, громадянського суспільства та інших соціальних груп їхні відносини та правила на яких заснований взаємозв'язок. Політична система виступає загальним простором політичної діяльності різних суб'єктів, держава реалізує публічну владу для виконання організаційних функцій та встановлення порядку на чітко визначеній території. Саме на цих теренах встановлюється та видозмінюється, існує та занепадає політичний режим, при цьому політична система як вертикаль влади може залишатися незмінною або змінюється значно повільніше ніж політичний режим. При зміні політичного режиму змінюється і сама держава, проте також повільніше. Зміни можуть охоплювати методи та форму правління, сприйняття влади

суспільством та навпаки. Отже, зміна політичного режиму призводить до зміни політичної системи. Разом з тим, на думку Г. Лассуела, політичний режим впливає на трансформацію політичної системи з метою легалізації себе, навіть у випадках посилення використання насильства з боку влади.

Модифікація політичних режимів в даному випадку залежить від небагатьох але значущих факторів, які стануть основними ідентифікаторами гібридизації, серед них: вибори як спосіб стимулювання до конкуренції політичної еліти та партій і інших акторів; партійна система; здійснення влади та характер прийняття рішень; ступінь прозорості та незалежності різних державних стриктур, судів, уряду, законодавчих органів тощо; наявність впливу на владу з боку груп тиску; наявність офіційної ідеології чи вплив партійних ідеологій та перетворення їх на соціальну глобальну ідеологію (коли має місце її втручання в життя громадян, структур, уряду та держави в цілому). Характер та частота застосування примусу також має значення з точки зору втручання одного з суб'єктів в коло інтересів іншого, саме тому важлива інформаційна складова, рівень участі суспільства в політичних справах. Отже, якщо люди самі будуть зацікавлені в захисті власних прав та свобод, то зможуть протидіяти недемократичним тенденціям в політичній системі. Це працює в сторону демократичного транзиту як феноменальної гібридизації режиму так і навпаки до ланок авторитаризму та тоталітаризму, нерідко за допомогою пропаганди та методів інформаційного контролю, який носе страх або надмірну радикалізацію поглядів та зведення всього в абсолют «свої – чужі», «вороги – союзники», «корисність – шкідництво». Така оціночна інформаційна позиція приводить до соціальної параної та підкріплюється стереотипами та ефектом Голема [1; 3].

Коли йдеться про гібридизацію треба пам'ятати дослідження таких науковців як Р. Даль, Х. Лінц, С. Ліпсет, які розглядали її на прикладах держав Центральної Америки. На їх думку, гібридизація відбувається зі збереженням деяких індикаторів демократії, зокрема: багатопартійної системи, активної залученості суспільства до політичного життя та відповідного їй рівня політичної свідомості, але при цьому прослідковується сумнівна або штучна «незалежність» політичних партій. В цій ситуації важелем виступає вплив зі сторони олігархічних кланів, як наслідок залежними стають як центральні законодавчі та виконавчі органи влади, так і місцеві органи, що приводить до «неформальних відносин» та поступової централізації. На відміну від олігархічних елітарних автократій в таких політичних системах вплив з боку гільдій, конгломератів обмежений лише тою часткою, яка входить до їх інтересів і не простежується в усіх ланках держави. До того ж сус-

пільство, як правило, знає про такий тиск і реагує свідомо – політичні суб'єкти втрачають легітимність та довіру виборців, через це впевненість та стійкість можлива хоча б завдяки частковій ротації. В таких випадках можлива компенсація надлишкового популізму, що теж притаманний таким політичним режимам. В цілому через ці ознаки не можна відносити такі політичні режими як до тоталітарного чи авторитарного типу, так і до повноцінних демократій, скоріше вони є «перехідними клановими поліархіями». Термін такого переходу дуже довгий та зазвичай в сучасному світі дуже поширений і без застосування характерних методів повернення до антидемократичних режимів. Отже, подібні режими залишаються в стадії «безстрокової гібридизації».

В цілому гібридизація є досить поширеним фактором. Через розмиття чітких функцій влади та громадського суспільства вона представляє широке поле для реалізації узурпації в цілому, що стає можливим завдяки створенню кризових ситуацій, актуалізації проблем суспільства та провокування соціальних конфліктів. В таких випадках і зароджується гібридний режим, не як частина демократії з вадами, але як самостійний науковий термін з поставленою тематикою окреслення проблеми та дослідження в вітчизняних і зарубіжних наукових колах [6; 8].

Актуальною проблемою сучасності залишається гібридизація, яка стає чинником для змін політичних режимів в багатьох державах. Досить поширеною є тенденція зростання недовіри до політичних інститутів, розширення популістичних ідей, створення штучних «стратегій» та їх втілення (наприклад, фальсифікація програм партій, написаних політехнологами), погіршення чистоти інформаційного простору, зростаюча монополізація з боку промислово-фінансових конгломератів. Посилення антидемократичних перетворень за останні роки торкнулися Африканського континенту, де відбулись воєнні перевороти (2018–2024 рр.), а також країн Латинської Америки і Середньої Азії. Дослідження міжнародних організацій, зокрема Freedom House та проекти по аналізу індексу демократії Гельсінського університету демонструють процес вповільнення демократичної реформації як загальносвітової проблеми. Наступ на громадянські права та свободи, «лицемірство та піар», а також пряма ворожнеча, що замінила адекватну конкуренцію серед політичних партій, а також перерозподіл владних повноважень за неформальними критеріями. Влада в такій ситуації зосереджена в руках невеликої групи лідерів та їх радників, створюється система «підлеглості» на всіх інституційних ланках через методи впливу та шантажу або співпраці, в основі якої лежить незаконна угода на матеріальну вигоду.

В таких обставинах неможливо чітко окреслити кордони зони відповідальності тих чи інших органів держави, більшість з них стають залежними, перетворюючись в маріонеток в руках окремих суб'єктів, що стає вже не виконанням обов'язків, а прямим володарюванням одних над іншими. Така практика не передбачена ні конституцією, ні іншими нормативно-правовими актами.

Не останню роль відіграють соціально-економічні заворушення, кризи, як дуже важливі наслідок, а інколи і фактор гібридизації та зміни політичних режимів або окремі його прояви. У сфері суспільного життя посилюється криза духовності, невпевненість багатьох людей у своєму майбутньому. Деструктивно впливають на духовну сферу міжконфесійні конфлікти, соціальні конфлікти, спричинені нерівноцінним розділом благ, несправедливі управлінські рішення, правовий нігілізм, злочинність, корупція, монополізація ЗМІ, виникнення заборонених для критики зон.

Наступна особливість гібридизації – поширення політичних рішень, орієнтованих на примус, як реальний, так і прихований, зокрема створення політичної поліції або поліції дотримання духовності тощо. Проте важливим аспектом тут є відтворення системи «опозиція – репресії – політичні в'язні», що є вже атрибутом антидемократичних режимів. Наприклад, Секурітате діяла як служба безпеки в Румунії 1948–1989 рр., фактично являла собою таємну поліцію, засновану за допомогою радянського СМЕРШу та перейняла багато методів та засобів здійснення своїх повноважень, викорінення опозиції на ментальному рівні через доноси та залучення чуток, махінацій, посилення страху в усіх сферах життя суспільства. Подібні органи існували як в гібридних режимах, так і в авторитарних, єдина відмінність – більший ступінь автономії ніж в державах соціалістичного табору.

Всі наведені аспекти є частиною характеристики процесів гібридизації, трансформації політичної системи та політичного режиму: лише одна можливість для порушення існуючого порядку системи вже є загрозою для модифікації, здебільшого це попередження стосується «повноцінних демократій», поштовх до заворушень – дасть змогу таким як Еріх Мільке (відомий як голова Штазі в часи ГДР) проводити свою діяльність та поставити суспільство під загрозу виживання та розвитку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, гібридний режим та його становлення не є результатом лінійного розвитку, а цілком рукотворним явищем в рамках політичних обставин, які можуть залишитися на невизначений строк і впливати на політичну систему деструктивно. Його фундамент починається з розмиття чітких повноважень

влади та порушення зв'язків між владою і громадянським суспільством, це стає широким полем для реалізації узурпації влади в цілому. Створення кризових ситуацій, соціальних конфліктів за допомогою сучасних інформаційних методів (агітації, маніпуляції, створення інфоприводів, фейків, радикалізації спільнот) є загрозами для розвинених демократій, а також атрибутами політичних партій та акторів, які взяли за мету змінити існуючий лад та вийти за рамки конституції.

Посилення тенденцій гальмування демократизації може призвести до зниження авторитету влади, прояву самостійності та посилення впливу силових структур та покроковий контроль з їх боку за суспільством. В таких умовах революції, мітинги та протести є основними дієвими

методами для зміни ієрархії влади і політичного режиму, але в таких обставинах неможливо контролювати випадкові вкиди та розростання кризи, а також неможливо перебачити наслідки нестабільності політичної системи. Це залежить від особливостей, притаманних кожній конкретній державі.

Загальне явище гібридизації може торкнутися політичної системи в різних етапах її розвитку, що ставить за нагальне завдання сформулювати політико-правові гарантії функціонування «повноцінної демократії», що передбачають дотримання якості виборчого процесу, циркуляції еліт, а на рівні громадськості – дотримання контролю за діями влади і збереження монолітної демократичної атмосфери в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дзюбенко Ю. М. Детермінанти авторитарних відкатів: загальне та особливе. *Грані*. 2015. № 9. С. 50–54. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Grani_2015_9_11
2. Кисленко Р. В. Підходи до концептуалізації гібридного політичного режиму. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 19. С. 129–137. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/19_2018/19.pdf
3. Наумкіна С. «Третя хвиля» демократизації: підсумки і перспективи. Аналіз зарубіжних концепцій. *Політичний менеджмент*. 2004. № 2. С. 162–170. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11766>
4. Попович Т., Лемак В. Тоталітарний державний режим: теоретико-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Право». 2013. Вип. 23. С. 57–59. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/17677>
5. Ремізов А. Гібридний політичний режим: деякі проблеми концептуалізації. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2012. №3. С. 67–72. URL: <http://socialscience.com.ua/article/848>
6. Сарбаш К. Типологізація демократичного спектру гібридного політичного режиму. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 103. С. 170–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_103_47
7. Michels R. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* / translator P. Eden, P. Cedar. Batoche Books, 2001. 266 p. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/michels/polipart.pdf>
8. O'Donnel G. Schmitter Ph. *Transitions from authoritarian rule: prospects for democrace*. Baltimore-London: Johns Hopkins University Press, 1986. 208 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 30.09.2025